

FIGYELŐ

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Példázat-tetralógia

*Fekete István: Csí. Történetek állatokról és emberekről
Singer és Wolfner, 1940*

Ha Fekete István munkásságának fogadtatását vesszük szemügyre (ami nem nagy dolog, lévén ez a recepció meglehetősen szűkös, és azon belül is igen kevés nívós megnyilatkozás található), egyértelműen azt fogjuk tapasztalni, hogy a legnagyobb tetszést az állatokról szóló regények és hosszú elbeszélések aratták: a regények közül a KELE, a BOGÁNCs, a LUTRA és a HÚ, az elbeszélések-kisregények közül a Csí, a HÚ (később TORONYBAN), a KELE (később TAVASZ) és a VUK. Az utóbbi négy történet alkotja az itt tárgyalt kötet anyagát.¹ Megítélésem szerint ez nem esik egybe Fekete esztétikai értelemben legértékesebbeknek mondható műveivel: az én sikerlistámat a CSEND, a 21 NAP és a TÉLI BEREK vezeti, mégis méltányolnom kell a (nagy ritkán erre tévedő) irodalomtörténészek és kritikusok, valamint az olvasók véleményét. Csakugyan a középpontjukba antropomorfizált állatfigurát-figurákat állító írások azok, melyekben Fekete egy korábban nem létezett műtípust teremtett meg.² Ez a szövegfajta sem a semmiből keletkezett: az 1930-as évek közepétől az akkoriban még csak kedvtelésből írogató gazdatiszt némelyik természetfestő cikkében és tárcájában a tájba lépő ember nézőpontját helyenként vagy a rövidebb szöveg egészében felváltja az állat szemléletével, ami persze fantasztkus és meseszerű, mégis a tárgykörben jártas ember ismeretei alapozzák meg. Ennek a beállításnak nagyobb lélegzetű művekre való kiterjesztése történik meg a szóban forgó kötetben, mely mintegy beékelődik az akkoriban több pályadíjat nyert, egyre népszerűbb szerző első, társadalmi és történelmi tematikát követő regényszériájába.

Persze nem mondok egészen igazat, ha azal kezdem, hogy „megtaláltam” ezt az 1940-ben megjelent könyvet, hiszen réges-rég ismerem, röviden írtam is róla Fekete István irodalmi munkásságának egészét áttekintő terjedelmes tanulmányomban.³ Ott azonban részint az egyes művekre, részint az életmű egészére figyeltem, most pedig elemzésem kiinduló gondolata éppen az, hogy ez a négy kisregény összetartozik annak ellenére, hogy szereplői, helyszínei, története, de még írásmódja is eltérő, és hogy kompozícióját maga az író sem tartotta tiszteltben, hiszen a következő kiadásokban rövid elbeszéléseket illesztett hozzájuk, vagy kiemelt és külön is megjelentetett közülük egyes darabokat. A recepció és az irodalomtörténet pedig végképp nem figyelt oda rá, olyannyira, hogy több bibliográfiában a címadó, húsz-egynéhány oldalas darab nyomán Csí című „állatregény”-ként szerepel,⁴ a kötetet záró VUK pedig huszonöt évvel későbbre datálódik (amikor vékonyka kötetben ezen a címen is megjelent).⁵ Sajnos Fekete kompozíciós érzékében komoly fogyatékoságok mutatkoznak. (Jól példázza ezt a TÍZ SZÁL GYERTYA siralmas második fele. Az eredeti koncepció szerint egy dobozban található tíz szál gyertya sorsát követnék az egyes fejezetek, ami remek ötlet, de a közepe táján az író feladja, és mindenféle esetleges apróságot gyűjt egybe koncepció nélkül.) Arra gondolok tehát, hogy a Csí esetében egyszerűen nem vette észre, hogy ezúttal jó munkát végzett, és olyan architektúrát alkotott, melyet érdemes lett volna a további kiadásokban is megőriznie.

Ezek után természetesen fel kell tennünk a kérdést: ha sem az alkotó, sem értelmezői nem látták ennek a négy történetnek a szoros összetartozását, miből gondolom, hogy egyáltalán van ilyen összetartozás? Ez alaposabb tájékozódást igényel. Úgy látom, hogy Fekete életművében a problémák kibontása és újragondolása egyfajta hullámmozgást követ. Egy-egy gondolat vagy az azt magában foglaló jelenet rendszerint publicisztikában vagy tárcanovel-

lában jelenik meg először, azután épül az éppen aktuális regény szövetébe, hogy később rövid emlékeztetőkből bukkanjon fel, alkalmi írásokban vagy újabb regényekben. A pálya egyes szakaszainak azonban megvannak az uralkodó problémaköreik; az egyes kérdések ezekhez kapcsolódnak, ezekbe illeszkednek.

Némi leegyszerűsítéssel élve három ilyen korszakos problémakört látok az életműben. Az első a munkálkodó ember és nemzete, hazája, az emberi társadalom kapcsolatának kérdéseit vizsgálja. A másodikban egyfajta (nem túlerőltetett) szociáldarwinista szemlélet érvényesül: a földi életközösség hatalmas történelme, amit az Idő transzcendens hatalma alá rendel a szerző, és a benne kódolt univerzális törvények megjelenése az egyén életében a gondolat magja; és itt nincs vagy nem meghatározó a különbség ember és állat között. A harmadik periódus központi kérdése a nevelődés – mint neveltetés, mint nevelkedés, és mint azoknak az ismereteknek a megelevenítése, melyek rejtetten találhatóak öntudatunk mélyén, a tudattalanban, illetve természetünkben, ami az alkat és kedély kettősségében határozza meg tetteinket, és amit nem véletlenül jelölünk a teremtés egészének („természet”) a felvilágosodástól eredeztethető megnevezésével.

Az első problémakörhöz az 1937 és 1948 között írott regényeket sorolom. Ezek: A KOPÁNYI AGA TESTAMENTUMA, ZSELLÉREK, HAJNAL BADA NYBAN, EMBEREK KÖZÖTT (más címen DERENGŐ HAJNAL), GYEPLŐ NÉLKÜL, ÉJFÉL UTÁN (bár ez inkább kisregény vagy hosszú elbeszélés), VÉGTÉLEN ÚT és az említett, átmeneti műfajú TIZ SZÁL GYERTYA. Utóbbi nemcsak említett fogyatékoságai miatt problematikus: abban a folyamatban, ahogy a koncepció a kidolgozás során felemészt magát, egyúttal a tematika széthullását is szemlélteti. Hangoltságukban és világlátásukban ezek a munkák meglehetősen egységesek, és ezt a legjobban egy analógiával lehet megvilágítani. Platón ÁLLAM-ának nyolcadik könyvében, mielőtt ideális államának történelmi helyét kijelölné, áttekinti a múlt és a (korabeli) jelen államformáit. Ezek közül az első helyre azt az arisztokráciát teszi, melynek az élén jó király áll. „Az az állam – mondja Szókratész –, amely így van megszervezve, nehezen változik ugyan meg, de mivel minden dologban, ami keletkezett, benne van a romlás csírája, ez a szervezet sem marad meg örök időkre, hanem fel-

bomlik.” (546/a.) Ezután jön létre a következő négy államforma, melyek mind egy-egy emberi lelkialkatnak felelnek meg. Az első „bomlástermék” a timokrácia, melyben az emberek kitüntetésekért kapnak tetteikért, és ez természetesen az erre vágyó embereknek tetszik a legjobban. Ebből alakul ki az oligarchikus társadalom, melyben az emberek vagyont szerzenek vagy elszegényednek, és ez határozza meg társadalmi helyüket is. Ebből jön létre a demokrácia, melyben mindenkinek azonos esélye van arra, hogy a hatalmat gyakorlók közé válasszák, és melyben mindenféle ember megtalálható; ez a tarkaság, a sokféleség világa. Végül ez is szétzúlik, és létrejön a legalantasabb forma, a tirannikus állam. Platón, széttekintve a világon, csak a négy „beteg” államformára talált példákat; az ősi, tiszta, eszményi hatalmi rend (melyet, megjegyzem, felépítése alapján nem lehet megkülönböztetni az utolsótól, a leggyalázatosabb zsarnokságtól, s csupán a társadalmat alkotó emberek azok, akik előbbiben méltók rangjukhoz, utóbbiban nem) csak mitológiai példákban szemlélhető. Fekete gondolkodása az eszményi társadalomról ehhez nagyon hasonlóan alakul. Az ő „arisztokráciája” egy sosem volt paraszti társadalom,⁶ mely a békességre, harmóniára, tekintélytiszteltetleire épül, és melyben a rend, a fegyelem, a megbízhatóság, az adott szó tisztelete, a hit és a hazaszeretet a vezető értékek, szemben a szabadsággal, ami csak ködös általánosságként van jelen.

Ez a nézetrendszer archaikusnak igyekszik látszani,⁷ de valójában jellegzetesen huszadik századi. Tételes összefoglalását a ZSELLÉREK-ben találhatjuk. Baksay Árpád, a kiégett, vagonát és illúzióit maradéktalanul elvesztett háborús veterán (aki később végez is magával, csak gondolatait hagyva barátjára) *tanítja* így Zsellér Pétert, a parasztfiúból lett joghallgatót az életre (ez egyébként jellegzetes szerephelyzet Fekete regényeiben): „– *Azt hiszed, ezt a háborút mi veszítettük el 1918-ban? Fenét. Azt hiszed, Trianont Trianonban csinálták? Ne hidd. A kiegyezéstől csinálták a forradalomig. Kivándorló irodákat állítottak fel állami segédlettel, nemzetrontó újságokat pénzelték verjétkes adókból, megölték a kisipart és a céheket, pedig ezekből kellett volna a kivénhedt, földjevesztett középosztály helyett egy új, gerinces középosztályt kinövesztení. Ehelyett csináltak egy hazátlan, vallástalan, nemzetközi proletár*

munkásságot, mely az első alkalommal belemart az országba...

[...] És most mi történik? Zsellér Péter és Pál ott hagyják a falut. Urak lesznek és magukat adminisztrálják, ahelyett, hogy lekaparnák a kéréget a magyar parasztról, aki nélkül ez az ország már régen az ördögé lenne! Egyáltalán ez a szó, hogy »úr«, maga is csalás. Valamikor úr volt az, aki vezetett és meghalt az országért. Úr volt az, aki hazát szerzett és megtartotta. Nem törte a kapa a tenyerét, mert a kard soha ki nem szakadt a markából. Nem dolgozott, mert nem ért rá dolgozni. Az országvédő kardot aztán letették, a harcok elmúltak és az uraságból nem maradt meg más, mint a dologtalanság...” És mit kell tennie a fiatal embernek, hogy kitörjön ebből a körből? „...Nyitogatni az emberek szemét. Felrúgni az előítéleteket. Kést vágni akárki-be, aki hozzányúl a nyelvvedhez, szokásaidhoz, viselkededhez, nótádhoz, a faludhoz, a hitedhez, múlhatatlan magyarságodhoz...” Azért idézem ilyen hosszán ezeket a szavakat – melyeket szereplője szájába ad Fekete, de indulatán érződik, hogy a saját nézetei ezekhez nagyon hasonlítanak –, mert a gondolatok külön-külön ismerősek ugyan (akár a mai politikai diskurzusból is), de összességükben sokkal átélhetőbbé válnak. Nemcsak összeesküvés-elméleteket, értelmiség-, város- és modernitásellenességet ismerhetünk fel itt, de sokkal inkább egyfajta kollektív önkritikát, amire már cselekvési programot lehet alapozni. Persze nem ez a lényeg, egy regény, de még egy írói életmű értékét sem az adja, hogy szerzője milyen nézeteket vall, vagy milyen előítéletek fogságában él. Ebben az esetben is: bár a főhős fenti elegyes útmutatások alapján igen gyakorlatias és követésre méltó pályát épít, sem ez, sem az elgondolkodtató féligazságok nem teszik jeles irodalmi alkotássá az illusztratív tendenciájú propagandaregényt. Magukra a nézetekre azonban a természet történetek kapcsán még visszatérnek.

A második problémakör kibontása annak az évtizednek a második felére esik, melynek elején Fekete is, mint annyi író társa, hallgatni kényszerült. Ezeket az éveket Fekete a javára fordította, alaposan átgondolta írói programját, és egyúttal olyan tematikát keresett, amivel elkerülhette a hatalommal való konfrontációt. Így talált rá az állatregényre mint témára és formára; néhány tárca és elbeszélés összevonásával és kibővítésével megírta a KELE re-

gényváltozatát, melynek semmi köze a kisregényhez, majd a LUTRÁ-t és a BOGÁNCs-ot.

A harmadik tematikai sorozatot, a nevelődési történetek és gyermekkorregények sorát az 1950-es évek végén nyitotta meg. A TŰSKEVÁR, a TÉLI BEREK, a CSEND, a 21 NAP és az önéletrészlet elkészült része, a BALLAGÓ IDŐ tartozik ide. A TÉLI BEREK utáni darabok persze már nem annyira a nevelés-nevelődés témáját járják körül, inkább a gyermekkor varázslatos világát igyekeznek feleleveníteni (Mándy Iván CSUTAK-sorozatával kölcsönhatásban),⁸ amikor az a bizonyos idill, aminek a hiánya olyan fájdalmasan jelenik meg az első kötetekben, még – igaz, csak hit, illúzió formájában – csakugyan létezett. Ennek a varázsos világnak kiemelkedő fontosságú eleme a beszéden felül álló értés, a dologgal, növényekkel, állatokkal való mindennapi beszéd. „Szóból ért az ember” a szólás szerint; a gyermek azonban a jelekből sokkal többet ért. Ezt a mindent értő paradicsomi őállapotot vetíti aztán Fekete a természetre, az állatokra és tárgyakra, mintha azok az ember történelmi gyermekkorából⁹ maradtak volna köztünk, hogy egymást megértsék, jóllehet mi nem értjük meg őket.

Mindezek ismeretében már könnyen belátható, hogy az 1940-es kötet a benne foglalt négy állattörténettel az életmű egészére nézve döntő fordulatot hozott. Ha az első problémakör tematikai egységét lélektani és társadalmi rétegekre bontjuk, egyrészt azt a kérdést vizsgálhatjuk meg, hogy miként tudjuk megismerni önmagunkat és a világot, melynek törvényei (a TÖRVÉNYEK) meghatározzák, hogy mit is kezdhünk lényünk rejtett magjával – azzal a csak sejthető centrummal, mely életünk napi eseményeibe és az azokat tapasztalva keletkező benyomásokba csomagolva éppolyan sejtelmes és kiszámíthatatlan erőként működik, mint az a bizonyos külső. Másrészt nem lehet nem észrevenni azt a kétségbeesett figyelmet, amivel a haza, az otthon, a nemzet, az otthonlét egyre határozatlanabb körvonalú ideáit vizsgálja Fekete. Ha ezek után sikerül nem az előzményre vetíteni a következményt, tehát nem az állatregények világának ismeretében olvasni azok forrását, a Csí négy kisregényét, hanem eredeti kontextusukba, a romantikus társadalmi, történelmi nosztalgia-utópiák sorába illesztjük őket, akkor könnyen fel fogjuk fedezni a kérdéskörök azonosságát.

Az állattörténetekben Kiplinghez, Felix Saltenhez, Bársony Istvánhoz és másokhoz képest Fekete újítása abban áll, hogy a fantasztikus történet állat szereplői természetesen élnek és viselkednek,¹⁰ csak a történet egésze hordoz tanulságokat, és ebben a minőségben mondható fabulának, *példás elbeszélésnek*.¹¹ Állatéletük úgy szerveződik, ahogy a valóságban, viselkedésük hiteles, és a szájukba adott mondatok is ennek a szempontnak rendelődnek alá. Ennek kapcsán kénytelen vagyok röviden kitérni Fekete legfőbb példaképére, Bársony Istvánra, és regényére, a RAB KIRÁLY SZABADONRA, hogy értékelni tudjuk ezt az újítást. A regény 1903-ban jelent meg, és arról szól, hogy egy vándorcirkusz elszabaduló állatai miként rendezkednek be a közeli erdőben. Bársony antropomorfizált állattársadalma az ókori állatmesék mintáit követi, amikor minden állatot egy-egy jellemvonás megtestesítőjeként ábrázol. Ezeket egészíti ki azokkal az újabb kori hiedelmekkel, melyek reális vadásztapasztalatok aránytalan felnagyításából fogantak. Például: tudjuk, hogy a tigris, főként, ha sebesült vagy öreg, szívesen vadászik emberre, mert könnyű elejteni. Bársony azonban egyfajta eszelős, az alkoholizmusra emlékeztető vérszomjat tulajdonít neki, és ez már teljesen alaptalan. Ugyanígy nincs közük a valósághoz azoknak az alantas jellemvonásoknak, melyekkel a kisebb termetű ragadozókat felruházza. Valójában a mindenkori mese szerepeit – a gyáva, az intrikus, az alattomos stb. – osztja ki állat szereplői között. A példáját követő vadászírók pedig ezeket a paneleket emelik át a maguk írásába, annak ellenére, hogy tisztában vannak helytelenségükkel. Meglepő módon maga Fekete is – mind névadásaiban, mind a jellemrajzokban és a feudális sémának a természetre való vetítésében – Bársonyt követi, amikor *tárcát vagy vadásznovellát ír*. Hosszabb írásában azonban lassanként megfordul a hierarchia: természetudományos ismereteinek és tapasztalatainak rendeli alá a mese dramaturgiáját, és nem (mint példaképe) fordítva. Így változik tollán a tanulságos állatmese lassanként hiteles természetrajzi ismereteken nyugvó természettörténeté.

Ha az állatok a történetben egyszerűen csak élnék a maguk mindennapi életét, helyesebb lenne természetrajzi ismeretterjesztő szövegről beszélnünk, mint szépirodalomról. Fekete

állattörténetei azonban egyes vonásaikban mégiscsak követik a fabulák, állatmesék tradícióit.¹² Antropomorfizált állat szereplők cselekedeteinek metaforikus elemei is vannak, és maguknak a történeteknek is van egy allegorikus arculatuk,¹³ miközben nem vesztenek természetes hitelességükből. Természetesen ebben is vannak fokozatok. Hú történetében semmi sincs, ami egy átlagos bagollyal meg ne történhetne. Kele és Csí meséjében az emberrel való kapcsolat egyes elemei tartoznak tisztán a fantázia birodalmába. A Csí-ből kiemelt részlet azt illusztrálja, hogy míg maga a kommunikáció ténye mesés elem, addig a párbeszéd *közlései* nem képtelenségek:

„Az asszony mozdulatlanul feküdt, de mintha nem aludt volna.

– Alszol? – csicsergett a kis fecske.

Az asszony arcára pirosság futott, és kinyíltak szemei.

– Tudtam, tudtam, hogy visszajössz, kis madaram. Ó, de örülök neked! De nekem nem szabad sokat beszélnem.

– Olyan csendes a hangod, nem értelek – mondta Vít –, de ha nem jön senki, odaszállnék. Közzelebb.

– Istenem, csak tudnám, mit mondasz! – suttogott az asszony.”

Nonszensz lenne, ha ember és madár között valódi gondolatcsere zajlana. Erről azonban nincs szó: mindketten megkezdett monológjukat folytatják, illetve reális viselkedésüket kommentálják. Hogy ezt teszik, az valójában hihető. Hogy ez kommunikáció volna, az írói fikció.

Vük életrajza már sokkal inkább példázat, mint természettörténet. Egyes mozzanatai éppenséggel megtörténhetnek, de a rókák közti kommunikáció minősége, az örökbefogadás, a foglyszabadítás, az évekig tartó bosszúhadjárat a „*simabőrű*” ellen mind olyan mozzanat, mely a valóságban nem történik meg, egy valamirevaló mesének azonban nélkülözhetetlen eleme; és ugyanez mondható el magáról az elbeszélés *egészéről*. Nem jut eszembe jobb magyarázat, mint hogy az atmoszféra, a ragadozóélet zaklatottságának drámai ábrázolása teszi mégis hitelessé.

Visszatérve még egy gondolat erejéig az iménti példához: az ember és az állat közti eredménytelen, de mégis megkísérelt gondolatcsere általánosabb összefüggést is rejt. A vadnak a szelídhez, az állatnak az emberhez

való hasonítása egy fajok közti, az életközösség egészét átható empátia alapja. Nem az önmagaként való megismerés és megértés, hanem éppen ez a csúsztatás fedi fel a közösséget, ahogy Kipling mondja, az „Egy vérből valók vagyunk” titkát.¹⁴ És nem csak az irodalomban. A beszéd az állatnak tulajdonított emberi intelligencia megnyilvánulása, szemben valódi természetének közlésmódjaival. Az állatvilág mélyebb megértése, az állati viselkedéstan tudománya is az antropomorfizáló fabula ismeretbázisára épül, annak téziseit váltja fel, és éppen azokat a téziseket váltja fel. Az állatokról szóló történet pedig úgy tesz szert esztétikai értékre és hatóerőre, hogy természetrajzi tapasztalatokat ruház fel társadalmi és etikai többlettel. A művek megírásának motívumaként szolgáló közlési vágy, a kimondás igazsága iránti elkötelezettség hangoltsága pedig rájuk sugározza a transzcendencia pátoaszát.

Ebben a mozzanatban ragadható meg az író nagyon intenzív jelenléte a történetekben. A Csí szövegei azonban nem csak közvetlen jelentésükkel generálnak olvasatot. Számos irodalom- és kultúrtörténeti áthallás is gazdagítja jelentésbázisukat. Így a négy történet egymás mellé állítása sok olyan emlékünket is mobilizálja, melyek a négyes számhoz fűződnek. A négy napszak, négy évszak, négy vérmérséklet, négy őselem, négy égtáj stb. nagyszabású rendszerbe lenne állítható, és akár filozófiai példázatként is értelmezhetnénk a könyvet. Ezek közül a szempontok közül némelyiket csakugyan érdemes figyelembe venni, ha nem is mindet. Ha helyesen választjuk ki a négy főszereplőt, tehát nem azonosítjuk feltétlenül a címszereplővel, akkor a négy vérmérséklet csakugyan felismerhető. A Csí főszereplője valójában nem Csí, a hím fecske, aki minden szeretete ellenére Afrikában hagyja sérült párját, hanem éppen az elhagyott nőstény, Vit. Ő pedig *melankolikus* kitettségekben marad magára, és fájdalomában szembefordul a Törvénnyel, legalábbis addig, amíg szembesül fél év múltán boldogan, szép család körében visszatérő korábbi párjával. Kele ebben a szereposztásban a másik fél: ő éli túl párját, aki egy viharban a tengerbe vész. Kele *szangvinikus*an tartja magát a törvényhez, ami a Csí-ben így fogalmazódik meg: „Törvény: törvény. Az egészségesnek: menni, fészket rakni, fiakat nevelni; az elszegényeknek: gyógyulni vagy elpusztulni.” Hú *flegma-*

*tikus*an szemléli a körülötte zajló eseményeket. „...egyik este olyan, mint a másik.” „Nagyon hiányzott valami, ami több volt, mint éhség vagy hideg.” „Most már csak magára gondolt.” Ő is elvesztette a párját, valamikor régen, de már nem keres újat. Vuk pedig *kolerikus* természete foglyaként, de roppant leleményessége és fantasztikus érzékszervei segítségével áll bosszút családja gyilkosain.

A négyfajta vérmérséklet hordozói ugyanazzal a traumával szembesülnek: szeretteik és hazájuk elvesztésével. Jól látszik a ZSELLÉREK-ből kiemelt szemelvényben, hogy Fekete számára az absztrakt *haza* egyet jelent a praktikus hazával, vagyis legegyszerűbben az otthonnal.¹⁵ Ha némiképp szimplifikálom az értelmezést, azt is mondhatom, hogy a négy példázat ennek a sokknak a túlélési útjait igyekszik megvilágítani, a hazateremtés és az otthonlét valóság fölötti örömét. Csí párja, Vit azért nem részesülhet az otthonlét, a haza adományában, mert egy külső (gonosz, emberi) erő, mely számára beláthatatlanul hatalmas (magyarán: egy vásott gyerek), megsebezte, képtelenné tette arra, hogy eljusson ebbe a hazába. Kele számára a haza, az otthon *mint hely* adott, az otthonlét legfontosabb része, a szeretett társ azonban (ismét csak fatális módon) elpusztult. Az otthonlét azonban az ő történetében szemlélve belső adottság: a veszteség fellelhető, a hiány pótolható, ha megvan az erre szolgáló törvénytudat és akaraterő. Hú eleve csak félig lehet „otthon a hazában”, hiszen mihelyt megpillantják, állattársai szidalmazzák, ütök-verik és üldözik, meghozza ok nélkül, hiszen sohasem tett kárt bennük. Ez azonban olyasmi, amin flegmatikus hangoltságával túllép: egyszerűen nem mutatkozik nappal. Párja elvesztésén azonban már nem tudja túltenni magát: az üldözöttség elleni védekezés megfosztja az újrakezdet vitalitásától, nyitottságától. Hú valójában a példázatok hősei közül a legveszélyeztetettebb. Vuk ezzel szemben önmagában találja meg a létezés egyetlen centrumát, miután egy felismerhető, azonosítható gonosz hatalom elvette mindenét, szüleit, testvéreit, otthonát, később az egyetlen lényt is, akinek a túlélését köszönhetette. Vuk nem társalog senkivel, csak aki a sorsában osztozik. Mindenki más zsákmány vagy ellenség.

Fekete állattörténeti természetrajzi hű-

ségük ellenére, illetve azzal együtt példázatok,¹⁶ melyek metaforikus-allegorikus eszközökkel társadalmi problémák, méghozzá jellegzetesen megírásuk korát jellemző társadalmi problémák megvilágítására szolgálnak; ha nem állnak is teljesen magukban a világirodalom folyamataiban. Ha világirodalmi párhuzamot keresek Fekete könyvéhez, Eric Knight könyve jut eszembe, a LÉGY HŰ MAGADHOZ. Ő az egységes regénytörténetet zilálja szét, hogy mellékszálak beiktatásával egyfajta magatartás-kalendáriumot állíthasson össze, mely a különféle magatartásmintákat szervezi életmintákká, példákká. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a háborúban hazája súlyos vereséget fog szenvedni, Knight lehetőséget lát a vereség útján való lassú felemelkedésre, a világrend megváltoztatására, az emberek közti szolidaritás ismételt megteremtésére.

Fekete válasza fatalistább, ugyanakkor illúziótlanabb is. Az Idő és a Törvény nála sokkal ősbib és általánosabb mindenfajta társadalmi közmegegyezésnél. A négy történet, a négy hős, a négy faj, a négy alkat között nincsenek átvezető szálak, nincs lehetőség a sors megszásására. Ugyanakkor mindig érződik az a feltételezés, hogy a Törvény ősi érvényessége rejtetten ma is megvan, és aki felismeri, hogy az ő életében mik az előírásai, az rengeteg szenvedéstől és fölösleges erőfeszítéstől szabadulhat meg, miközben rendeltetését is beteljesíti. Tárgy, növény, állat vagy ember számára egyaránt ez az animista-panteista meghatározottság a meghatározó; ahogy A KOPPÁNYI AGA TESTAMENTUMÁ-ban megfogalmazza (egy öreg vár leírása közben): „*Úr csak egy volt az öreg kövek falba rakott világában: Aki szülte, összerakta és szétbontja őket, aki ott suhog felettük kérlelhetetlenül, fásult egykedvőséggel, aki átlép mindenben, akit át nem lép senki, akit sem elhagyni, sem megelőzni nem lehet, aki nem kérdez, de nem is válaszol, nem nevet, de nem is sír, aki nem született, de nem is hal meg, aki végtelen és örök, s ez az úr: az Idő.*” Nem egyszerű múltásról vagy tartamról van itt szó, hanem egyfajta isteni princípiumról, önálló transzcendenciáról. Azt a kíméletlen hatalmat igyekszik ebben megragadni Fekete, melynek másik arca, az élet megváltása valójában a gondolatok közlésének adománya: a beszéd ajándéka. Ebben pedig szándéka szerint mindenkit részesítene, és olyan világot szerkeszt műveiben, ahol ennek lehetősége csakugyan

a teremtés minden eleme számára adott. A megszólított, láttuk a Csi-ből kiemelt szemelvényben, természetesen nem érti meg a neki szóló üzeneteket. De a beszéd mégis az együttérzés kifejezője marad. Maga a kegyelem.

Jegyzetek

1. Sajnos, erről nem tudtam újra megbizonyosodni: az általam ismert utolsó példánynak is lába kelt az OSZK-ban.
2. Faber György ezt a műtípust, illetve annak írásmódját természetírásnak nevezi: „*Eszétikai elmény minden széplelkű olvasó számára a gazdatiszt-szerző természetírása. Néha úgy érezzük, Vajda János szól hozzánk – prózában. Nem hiányzik az ő melankóliája sem. Mert a legnagyobb Fekete mégiscsak az erdő csendjének, magányának és az elmúlásoknak rajzában.*” (Faber György: FEKETE ISTVÁN ÍRÁS-MŰVÉSZETE. *Gazdatisztek Lapja*, 1941. szept. 1.)
3. Bodor Béla: A SZABÁLYAL ÖSSZEMÉRT TÖRVÉNY. *Somogy*, 1996. szept.–okt., nov.–dec.
4. Pl. Valló László: EMLÉKKÉ VÁLOK MAGAM IS... FEKETE ISTVÁN ÉLETE. Móra Kiadó, 1986. 188. o.
5. Ugyanott és a 171–172. oldalon: „*1965-ben jelenik meg a CSEND [...] Ugyanez estendőben kerül a könyvesboltokba rókaragénye, a VUK.*”
6. „*Az ő világa nem a káoszból, az alaktalan gomolygásból, hanem az összhangból született*” – mondja nekrológiájában Hárs László. (BÚCSÚ FEKETE ISTVÁNTÓL. *Élet és Irodalom*, 1970. június 27.) Ennek a harmóniának a forrása ez a bizonyos (illuzórikus) aranykor.
7. A kor lila fajmiszticizmusának szemléiben Nadányi Zoltán mondja majd a HAJNAL BADÁNYBAN kapcsán: „*Egyszerű kis pálcikát szúr le a földbe, arra parancsol rá, hajtson levelet, lombot, nőjön az égig. Magyar ember ez a varázsló. Napkeletről hozta a tudományát, a magyar őshazából. Valami ősi magyar dalt dúdol szakadatlan, attól hajt ki a pálcia, attól nő az égig.*” (Nadányi Zoltán: HAJNAL BADÁNYBAN: FEKETE ISTVÁN REGÉNYE. *Új Idők*, 1942. okt. 24.) Ez egyébként reprezentatív mintának mondható az 1940-es évek Fekete-recepciójából. Ennek alapján talán könnyebb megérteni, hogy az író rajongói miért érzik gyalázkodásnak manapság az életmű méltó, a maga helyén való értékelésére tett próbálkozásokat.
8. A két író világában mikrofilológiai eszközökkel nyilván kimutatható lenne ez a kölcsönhatás. Mindenesetre ezt dokumentálja az ebben a műfajban igencsak ritkán jelentkezett Mándy elismerő kritikája is Feketéről. (Mándy Iván: TŰSKEVÁR. *Népművelés*, 1958. máj.)

9. Ez a mitikus gyermekkor természetesen az embernek magának a gyermekkorával analóg, ahogyan az majd a CSEND gyermek hőségének egyedi mitológiájában kibontakozik: „Fekete – ebben a végtelen szemérmű remekművében – miközben saját gyermekkorának mikrokozmoszt csillantja fel a padlás homályát áthatító fénysugárban [...], helyettiünk is beszél. Kimondja valóságainkat és elárulja sóvárgásunkat az emberi lét tiszta forrásai után...” (P. I. – akit Gáspárné Monostori Judit Posszonyi Lászlóval azonosít –: FEKETE ISTVÁN ÚJ REGÉNYE: A CSEND, *Új Ember*, 1965. szept. 19.)

10. „A szél, a víz, az erdő, a nád, az ég, a felhő, minden egy-egy meseillusztráció, anélkül, hogy mese lenne. Valóság itt minden, és hogy mégis ismeretlen, annak mi vagyunk az okai, mert nem ismerjük.” (Szöllősy Kálmán, *Jelenkor*, 1959. 5. sz.)

11. „Nem szimbolikus állatmesék, aesopusi módra, hanem valószerű állatregények. Fekete külön társadalomnak fog fel minden állatfajt, amelynek tagjai, akárcsak az emberek, önmagukat érzik a világ központjának. [...] A legtöbb bámulattal Vuknak adóztam, mert állatismeretből, rókaléktanból és a világ idegenszemmel való látásából ebben vizsgálják az író a legbravúrosabban.” (Csathó Kálmán, *Új Idők*, 1940. aug. 25.)

12. „...ez a fecskékről szóló bájos történet felnőtt olvasóknak van szánva. [...] Csi-nek, a férjnek és Vít-nek, a feleségnek tiszta költői eszközökkel elmesélt, emberi sorsokat példázó szép története...” (Prohászka János: FEKETE ISTVÁN: Csi. *Magyar Nyelvtör*, 1949. 3. sz., július.) Ezt a kettősséget Takáts Gyula jóízű kifejezéssel élve „fűszeres naturalizmus”-nak nevezi. (FEKETE ISTVÁN RÓL. *Somogy*, 1984. júl.–aug.)

13. Pósa Zoltán járja körül ezt a kérdést. (TERMÉSZET-LÁTÁS ÉS ÁLLATTÖRTÉNET, VÁZLAT FEKETE ISTVÁN „ÁLLAT-REGÉNYEIRŐL”. *Kortárs*, 1984. febr.) Általánosságban beszél a gyermekkori szimbólumképzésről, érintve Saussure és Piaget nézeteit, és megállapítja: „Az állat a maga kiszolgáltatottságában, és ártatlanságában a felnőtt világtól független szabadság-szimbólum megteremtésének kiváló alanya.” Ugyanakkor azt is leszögezi: „Fekete István (a HÚ kivételével) ritkán teremt szimbólumokat, de – mint a VUK esetében is – a köztudatban élő állat-allegóriákat bonyolultabbá teszi.”

14. Mások mellett Lengyel Balázs is ezt fejtegeti. (JEGYZETEK FEKETE ISTVÁN RÓL. *Somogy*, 1982. júl.–aug.) Majd hozzáteszi: „Az olvasói átélést segítő legfőképp annyi változtatást, írói konstrukciót enged meg magának, hogy a szokásos külső ábrázolás helyett állathőseibe írónak belehelyezkedik.” Innen továbblépve pedig az állat szereplők redukált nyelvét is értelmezi: „Csak annyit fordítanak magukból a mi fogalmi nyelvünkre, amennyit természetes viselkedésükből, életmódjuk ismeretéből bátran tulajdoníthatunk nekik.”

15. „Kerestem az utat, a patakot, a nádast, a cserszagú erdőt... s közben – megtaláltam a Házamat” – emlékezik gyermekkori élményére a BALLAGÓ IDŐ-ben.

16. A magát „Sólyom” néven jegyző recenzens, akit

Gáspárné Monostori Judit Kittenberger Kálmánnal azonosít (FEKETE ISTVÁN SZEMÉLYI BIBLIOGRÁFIÁJA, Fekete István Irodalmi Társaság, Ajka, 1987) probléma nélkül vetíti egymásra a két kategóriát recenziójában, amit egyébként az egyik legértékesebb Feketéről szóló értekezésnek tartok: „Egyik mese szebb, mint a másik. [...] Mindegyik más, de egyformán azt tanúsítja mindegyik, hogy aki írta, ismeri nemcsak az állati, hanem az emberi lélek mélységeit is.” A Csi-ben a már többször emlegetett Törvényt emeli ki, majd így folytatja: „Hú, a lángbagoly saját lényének megfelelő bölcs. [...] Bagolyeszével szeretné megérteni az embereket. Ezért minden-hova odaszáll, ahol valami látnivaló akad [...] Kele, a golya már nem gondol az emberrel.” Itt állat és ember párhuzamos sorsában a mindkét fölé rendelt természet-fölötti emeli ki a recenzens: „...mire az ember az elbeszélés végére jut, szinte kézzelfoghatóan érzi a sorsát intéző Kelet. [...] [Vuk-nak] már csak annyi köze van az emberhez, hogy halálos ellenségét tudja benne. [...] Első szerelme büszke boldogságában megéri hivatását: Az időt majd végigjárja és fiai folytatják, ha ő beleszakadna a homályos semmibe. A rókák szabad népe nem vész el!” (Sólyom: FEKETE ISTVÁN: Csi. *Nimród*, 1940. szept. 20.) A szerző érezhetően nem irodalmár, de (vagy talán éppen ezért) nagyon pontosan méri fel a kisregénynek-gyűjteménynek magának is az irodalom határvidekére mutató fő kérdéseit.

Bodor Béla

„NI NI NI BE FURCSA”

Emőd Tamás: Egy másik csillagon.

Válogatott versek

Válogatta és szerkesztette Réz Pál

Palatinus, 2000. 209 oldal, 1400 Ft

Őszintén szólva a közeljövőre nem volt betervezve Emőd Tamás verseinek olvasgatása. A közeljövő különben erős eufemizmus, volta-képp egyrészt csöppet sem volt tervbe véve, mondhatnám, egyáltalán nem, másrészt meg, túl azon, hogy közel, még milyen jövő van? Ez az egész csak látszólag nem tartozik ide, mert épp az megy minden pillanatban, hogy egy dolog miatt le kell mondanom sok minden másról, ha egyvalamit olvasok, másvalamiről biztos örökre lemondok. Ez a szabály, minden választás túl sok lemondás, ám ha kívülről jön, ha más választ helyettem, akkor különösképpen látszani is kezd. Tehát például a kötet ki-